

ANNA SZCZEPAŃSKA
(UNIWERSYTET ŁÓDZKI)*

Rodezja Południowa – utracony klejnot na kolonialnej mapie Wielkiej Brytanii. Relacje rodezyjsko-brytyjskie w latach 1961–1979. Zarys problemu

Streszczenie: Celem artykułu jest prezentacja najważniejszych zagadnień dotyczących relacji brytyjsko-rodezyjskich w latach 1961–1979. Rodezja Południowa, formalnie kolonia brytyjska, od zakończenia II wojny światowej dążyła do rozszerzenia swojej niezależności. Konstytucja nadana Rodezji w 1961 r. potwierdzała szerokie uprawnienia administracji wewnętrznej, to jednak władzom Rodezji nie wystarczało. W 1965 r. rząd Iana Smitha ogłosił tzw. jednostronną deklarację niepodległości, co rozpoczęło kryzys w relacjach z Londynem. Długotrwałe negocjacje, naciski międzynarodowe i niestabilna sytuacja w kraju (walki z oddziałami partyzanckimi organizacji wyzwoleniczych, jak ZANU i ZAPU) zmusiły Smitha do ustępstw i rozpoczęcia rozmów z Wielką Brytanią. Skuteczność polityki rządu rodezyjskiego załamała się w 1979 r. Smith musiał wycofać się z życia politycznego. Rok później Rodezja – już jako Zimbabwe – ogłosiła niepodległość, a pierwszym premierem nowego, większościowego rządu został Robert Mugabe, rządzący do listopada 2017 r.

Słowa kluczowe: Rodezja, Wielka Brytania, relacje dwustronne, kryzys rodezyjski, jednostronna deklaracja niepodległości.

Rodezja Południowa była jedną z najcenniejszych kolonii Wielkiej Brytanii. Podobnie jak Kolonia Przyładkowa¹ była chętnie zasiedlana przez przybyszów z Europy, którzy na jej żyznych ziemiach rozpoczynali nowe życie. Z chwilą, gdy dominującą pozycję w kolonii zaczął zajmować Front Rodezyjski, silnie nakierowany na oderwanie od metropolii i hołdujący polityce segregacji rasowej, dla rządu Jej Królewskiej Mości był to sygnał, że należy podjąć wszelkie kroki, aby zatrzymać kolonię w swojej strefie wpływów. Historia relacji między stolicami – Salisbury i Londynem – nabrała tempa w roku 1961 r., kiedy ogłoszono

* Wydział Filozoficzno-Historyczny, Instytut Historii, Katedra Historii Powszechnej Najnowszej, e-mail: anna.karolina.szczepanska@gmail.com.

¹ Kolonia Przyładkowa – brytyjska kolonia w południowej części kontynentu afrykańskiego. Od 1910 r., po połączeniu z innymi koloniami, jako Związek Południowej Afryki, a od 1961 r. – Republika Południowej Afryki.

konstytucję dla Rodezji. Ustawa zasadnicza nie rozwiązała jednak problemów, a napięcie w obopólnych stosunkach z upływem czasu wzrastało. W roku 1979 przywrócono Rodezji status kolonii brytyjskiej, do czasu uregulowania kwestii niepodległości nowego państwa – Republiki Zimbabwe.

Przedstawiona problematyka nie została dotąd kompleksowo opracowana w zagranicznej ani tym bardziej w polskiej literaturze. Polskie prace, które dotyczyły tego tematu, powstały ok. 40 lat temu, dlatego też wiele wniosków w nich zawartych można dzisiaj uznać za nieadekwatne i nietrafione. Opracowania i teksty anglojęzyczne natomiast poruszają tę tematykę fragmentarycznie, choć zostały opracowane rzetelnie i na szerokiej bazie źródłowej (np. artykuł Johnny'ego Ryana pt. *Principled failure: British policy toward Rhodesia, 1971–72* czy monografia, będąca dysertacją doktorską, autorstwa Carla Petera Watta pt. *The Rhodesian Crisis In British and International Politics 1964–1965*).

Tekst ten jest próbą całościowego przybliżenia tematu. Ze względu na charakter pracy jest to zarys szerszego zagadnienia. W artykule skupiono się na relacjach między Rodezją Południową i Wielką Brytanią w najtrudniejszym okresie ostatnich lat istnienia Rodezji. Ze względu na rozległość oraz złożoność problemu pominięto lub przedstawiono pobieżnie inne wydarzenia z tego czasu (przede wszystkim wojnę o wyzwolenie Rodezji spod władzy rasistowskiego reżimu i powstanie niepodległego państwa Zimbabwe), jeżeli nie odnosiły się one bezpośrednio do tematu pracy.

Powstanie i rozwój Rodezji

Brytyjskie panowanie w Rodezji rozpoczęło się u schyłku XIX w. i związane jest z osobą Cecila Rhodesa. Ekspansyjna polityka Rhodesa, premiera Kolonii Przylądkowej w Afryce Południowej, w krótkim czasie doprowadziła do znacznego rozszerzenia posiadłości brytyjskich w regionie. W wyniku dwóch wojen: pierwszej (1893–1894) i drugiej wojny o Matabeleland (1896–1897) na kolonialnej mapie Afryki zaznaczono nowy obszar, znajdujący się na północ od Kraju Przylądkowego, zamieszany głównie przez ludność Shona i Ndebele – Rodezję, nazwaną tak na cześć Cecila Rhodesa, który uzyskał niemal nieograniczone prawa w zarządzaniu nową kolonią².

Bogactwa naturalne, sprzyjający klimat oraz preferencyjne możliwości osiedlania i zakładania ogromnych farm sprawiły, że do kolonii zaczęło napływać wielu

² Więcej na temat wojen oraz powstania i funkcjonowania Rodezji m.in. w: R. Baden-Powell, *The Matabele Campaign, 1896: Being a Narrative of the Campaign in Suppressing the Native Rising in Matabeleland and Mashonaland*, London 1900; G. Bidwell, *Król Diamentów – Cecil Rhodes*, Katowice 1979; R. Brown, *The Zambesian Past: Studies in Central African History*, Manchester 1966; H. Hensman, *A History of Rhodesia: Compiled from Official Sources*, Edinburgh–London 1900; H. Marshall, *The Making of Rhodesia*, London 1926; T. Ranger, *Revolt in Southern Rhodesia, 1896–97: a study in African resistance*, London 1967.

osadników z zamiarem pozostania w niej na stałe³. Rodezja cieszyła się wyjątkowymi względami metropolii. Dnia 1 października 1923 r. Wielka Brytania nadała tej kolonii konstytucję, w myśl której mogła ona powołać własny rząd, z premierem na czele, oraz trzyosobową instytucję władzy sądowniczej. Choć Korona pozostawiła sobie prawo *veta* oraz miała kierować polityką zagraniczną Rodezji, możliwości administrowania władz kolonii na własnym terytorium były znaczne⁴.

Na początku lat pięćdziesiątych brytyjski rząd konserwatywny Clementa Attlee podniósł kwestię zjednoczenia trzech kolonii w jeden organizm quasi-państwowy pod nazwą Federacji Afryki Centralnej. W jej skład wejść miały: Niasaland (późniejsze Malawi), Rodezja Północna (obecnie Zambia) oraz Rodezja Południowa. Celem jej istnienia miało być wzmocnienie ekonomicznych powiązań między koloniami oraz zwiększenie politycznego wpływu Afrykanów na rządy w kraju⁵. Federacja Afryki Centralnej przetrwała 10 lat. Rozpadła się w chwili, gdy Malawi oraz Zambia uzyskały niepodległość⁶.

Po II wojnie światowej rdzenni mieszkańcy kontynentu afrykańskiego zaczęli coraz głośniej upominać się o prawa do zajmowanych przez Europejczyków terytoriów. W wielu koloniach powstawały organizacje wyzwolenicze postulujące niepodległość bądź przynajmniej dopuszczenie do władzy Afrykanów.

Wydaje się, że Wielka Brytania rozumiała te tendencje, dlatego na ogół wspierała dążenia swych kolonii do niezależności. Wolność podległych jej obszarów wiązała z dopuszczeniem do władzy afrykańskiej ludności, nie chcąc, aby stery w koloniach przejęła administrująca tam biała mniejszość. Wielka Brytania swą strategię wiązała z zasadą NIBMAR – „No Independence Before Majority African Rule”⁷. Niektóre kolonie dość szybko spełniły brytyjskie „wymogi” i ogłosiły

³ W 1911 r. w Rodezji mieszkało ok. 23 tys. białych osadników, w roku 1936 było ich 55 tys., natomiast w 1956 r. już 178 tys., podczas gdy liczba Afrykanów na tym obszarze wynosiła na początku XX w. wynosiła ok. 2 mln, a w roku 1960 – 3,5 mln osób. Cf. A. Roberts, *Government Publications relating to Southern Rhodesia, 1890–1963 and to the Federation of Rhodesia and Niasaland, 1953–1966*, Wakefield 1983, s. 4.

⁴ The Golden Jubilee of Parliament 1924–1974. Fifty Years of Parliamentary Government in Rhodesia, <http://www.rhodesia.me.uk/Parliament.htm> (dostęp: 14 XI 2015 r.); *Southern Rhodesia 1890–1950. A Record of Sixty Years Progress*, <https://archive.org/stream/SouthernRhodesia1890-1950ARecordOfSixtyYearsProgress/SR9050#page/n45/mode/2up> (dostęp: 14 XI 2015 r.).

⁵ M. Kähler, *Decolonization in Britain and France. The Domestic Consequences of International Relations*, Princeton 1984, s. 254.

⁶ Liczącą zaledwie 6 mln obywateli Federację nazwano najbardziej „ponadrzządzonym” (ang. *overgoverned*) krajem na świecie, gdyż administrację sprawowały tam jednocześnie rządy trzech dotychczasowych kolonii oraz Wielka Brytania. Cf. L.W. Bowman, *Politics in Rhodesia. White Power in an African State*, Cambridge 1973, s. 21.

⁷ NIBMAR – w wolnym tłumaczeniu: „Żadnej niepodległości przed większościami rządami Afrykanów”. Cf. *Zimbabwe – Rhodesia*, http://www.ucdp.uu.se/gpdatabase/gpcountry.php?id=173®ionSelect=2-Southern_Africa (dostęp: 14 XI 2015 r.).

niepodległość już w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych XX w.⁸ Rząd Rodezji Południowej nie miał jednak zamiaru dopuścić do władzy czarnych mieszkańców kraju, co stało się powodem wieloletniego sporu i stałego napięcia między kolonią a metropolią.

Pierwsze organizacje niepodległościowe – rodezyjski i brytyjski punkt widzenia

Ruch niepodległościowy w Rodezji zaczął tworzyć się bardzo późno. W chwili, gdy jeden z pierwszych niepodległych krajów w Afryce – Ghana świętowała swoją niepodległość, w brytyjskiej kolonii powstała dopiero pierwsza z partii. Był nią Afrykański Kongres Narodowy (African National Congress, dalej: ANC), pod przewodnictwem Joshui Nkomo⁹. ANC istniał od września 1957 r. do lutego 1959 r., kiedy został zdelegalizowany¹⁰. Podwalinami pod istnienie pierwszej partii była organizacja City Youth League (dalej: CYL), działająca w stolicy Rodezji Salisbury w latach 1955–1957. Celem CYL było uświadamianie szerokim kręgom Afrykanów, że sami są odpowiedzialni za swoją wolność i prawa oraz że nie powinni wyrzekać się swej tożsamości i kultury w imię wzorców narzucanych przez kolonizatorów.

Na gruncie ANC wyrosła kolejna partia – National Democratic Party (NDP), funkcjonująca od stycznia 1960 r. do grudnia 1962 r. NDP również zostało uznane za nielegalne, co nie przeszkadzało, aby już w tym samym miesiącu (tj. grudniu 1962 r.) powstała kolejna partia pod nazwą Afrykański Ludowy Związek Zimbabwe (Zimbabwe African People's Union, dalej: ZAPU), również pod przywództwem Joshui Nkomo, zakazana jednak dziewięć miesięcy później, we wrześniu 1962 r. Po zdelegalizowaniu ZAPU ruch nacjonalistyczny w Rodezji się rozdzielił. Powstały dwie kolejne partie: People's Caretaker Council (PCC)¹¹ – z Nkomo na czele, oraz Afrykański Narodowy Związek Zimbabwe (Zimbabwe African

⁸ W niektórych koloniach starania o niepodległość trwały długo i miały tragiczne skutki. W Kenii (Brytyjska Afryka Wschodnia) dążenia rdzennej ludności spotkały się z oporem administracji wewnętrznej, co ostatecznie doprowadziło do powstania Mau Mau, stłumionego przez Brytyjczyków. Wielu opozycjonistów, w tym przyszły prezydent Kenii Jomo Kenyatta, trafiło do więzień i obozów koncentracyjnych. Więcej w: C. Elkins, *Rozliczenie z Imperium. Przemilczana historia brytyjskich obozów w Kenii*, Warszawa 2013. W innych brytyjskich koloniach transformacja przebiegała natomiast dość spokojnie. Przykładowo Tanganika uzyskała niepodległość w 1961 r., Zambia w 1964 r., Malawi w 1965 r., Botswana w 1966 r.

⁹ Joshua Nkomo (1917–1999) – przywódca nacjonalistyczny, przywódca kolejno: NDP, ZAPU, PCC i ponownie ZAPU; minister spraw wewnętrznych Zimbabwe w rządzie Roberta Mugabego w latach 1980–1981, w 1982 r. usunięty z rządu; premier w latach 1989–1998. *Vide*: M. Orleans, *Encyclopedia of World Biography*, vol. XI, Detroit 1998, s. 406.

¹⁰ M.J. Malinowski, *Zimbabwe u wrót niepodległości*, Warszawa 1980, s. 93.

¹¹ PCC była to faktycznie partia ZAPU, lecz działająca pod zmienioną nazwą ze względu na zdelegalizowanie nazwy „ZAPU”. Dla ułatwienia w artykule dla partii Joshui Nkomo przyjmuję nazwę ZAPU, której powszechnie używano.

National Union, dalej: ZANU)¹², której przewodniczyli Ndabingi Sithole i Robert Mugabe. Obydwie organizacje działały rok, od września 1963 r. do września 1964 r., kiedy rząd rodezyjski uznał je za nielegalne¹³.

Władze kolonii bardzo nieufnie podchodziły do wszelkich organizacji nacjonalistycznych. Receptą na pozbycie się problemu, „raka na rodezyjskim ciele”¹⁴ – jak premier Edgar Whitehead nazwał ANC – było wprowadzenie kilku ustaw w 1959 r., m.in. Native Affairs Amendment Act oraz The Unlawful Organisations Act, które dawały możliwość znacznego ograniczenia wolności do zgromadzeń, wypowiedzi, a nawet poruszania się i posiadania własności wszystkim działaczom ugrupowań uznanym za nielegalne bądź zagrażające porządkowi publicznemu. Życie w Rodezji Południowej dla jej czarnych mieszkańców stało się bardzo trudne, gdyż każdy mógł zostać posądzony o działalność wywrotową¹⁵. Powołując się na obowiązujące akty, w latach 1960–1965 za poszukiwane uznano 7900 osób, a skazano niemal 4500, wielokrotnie argumentując, że oskarżeni są powiązani z międzynarodowym ruchem komunistycznym i zagrażają stabilności kraju¹⁶. Postępowanie rządu nie podobało się władzom londyńskim, gdyż nie w taki sposób Wielka Brytania pragnęła wyzwolenia kolonii. Działacze niepodległościowi zwracali swe oczy ku metropolii, mając nadzieję, że otrzymają stamtąd poparcie, lecz formalnie Wielka Brytania nie podjęła żadnych kroków wobec rodezyjskich władz¹⁷.

Niepodległa Rodezja? Droga do niezależnienia

W styczniu i lutym 1961 r. w Londynie odbyła się konferencja, której celem było wypracowanie konstytucji dla Rodezji. Na takie rozwiązanie naciskała Wielka Brytania, która zdawała sobie sprawę, że niemożliwe jest przedłużanie napiętej sytuacji w kolonii. Spotkanie zakończyło się sukcesem, ustawa została przyjęta. Konstytucję zaakceptował nawet Joshua Nkomo, lider NDP, przebywający w Londynie, za co został mocno skrytykowany przez władze i członków partii pozostających w Rodezji. Z afrykańskiego punktu widzenia najważniejszym punktem ustawy zasadniczej było przyznanie Afrykanom 15 na 65 miejsc w parlamencie. Nie było to wiele, lecz dyplomatom brytyjskim dawało nadzieję na rozszerzenie wpływów czarnej ludności w przyszłości. Rząd rodezyjski natomiast doskonale

¹² Podział wewnątrz ruchu wyzwolenczego był wynikiem odmiennych poglądów na temat konstytucji wprowadzonej przez rząd rodezyjski przy porozumieniu z Londynem. Nkomo, przywódca PCC, zgodził się na przyjęcie ustawy zasadniczej, a Ndabingi Sithole i Robert Mugabe, przywódcy ZANU, ostro krytykowali wprowadzoną konstytucję i „układy” Nkomo z władzami Rodezji. Cf. M. Meredith, *Mugabe: Power, Plunder and the Struggle for Zimbabwe*, New York 2007, s. 28.

¹³ L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 50.

¹⁴ *Ibidem*, s. 58.

¹⁵ J. Nyerere, *Rhodesia in the context of Southern Africa*, „Foreign Affairs”, 1 IV 1965, s. 375.

¹⁶ W roku 1965 w rodezyjskich więzieniach przebywało ponad 10 tys. więźniów politycznych. Cf. L.W. Bowman, *Politics in Rhodesia...*, s. 60–61.

¹⁷ *Ibidem*, s. 61.

wiedział, że partycypowanie Afrykanów we władzy będzie jedynie fasadowe¹⁸. Konstytucję przyjęto w Rodezji w wyniku referendum, które odbyło się 5 listopada 1961 r.¹⁹ Głosowanie trudno uznać za wyrażenie woli wszystkich mieszkańców Rodezji, gdyż wzięło w nim udział ok. 80 tysięcy białych mieszkańców (na ok. 200 tysięcy) oraz zaledwie 4 tysiące Afrykanów (na ok. 3,5-milionową populację) i 2,5 tysiąca Azjatów i tzw. kolorowych (np. mulaci)²⁰.

W tym samym czasie ruchy wyzwolenicze zaczęły radykalizować swoje działania, dokonując sabotaży, organizując głośne manifestacje, niekiedy napadając na służby porządkowe. Władze rodezyjskie próbowały rozbić ruch niepodległościowy wewnątrz, tworząc pod swoją egidą kilka niewielkich partii afrykańskich, które nie cieszyły się faktycznie żadnym poparciem²¹. Rząd w tej, coraz bardziej skomplikowanej sytuacji zdecydował o przeprowadzeniu nowych wyborów, które odbyły się 14 grudnia 1962 r. Wybory wygrał, dość nieoczekiwanie dla metropolii, Front Rodezyjski, mający poparcie głównie wśród bogatych, białych właścicieli ziemskich²². Na czele partii stał Ian Smith. Powodem ich zwycięstwa były postulaty mówiące o potrzebie walki z nacjonalistycznymi organizacjami afrykańskimi, utrzymaniem władzy białej ludności oraz konieczności uniezależnienia od Wielkiej Brytanii z jednoczesnym zachowaniem wobec lojalności królowej brytyjskiej²³.

Jednym z pierwszych posunięć Frontu Rodezyjskiego było cofnięcie restrykcji nałożonych na działaczy ZAPU. Joshua Nkomo powrócił z Zambii, dokąd uciekł we wrześniu 1962 r.²⁴ Nie było to jednak długotrwałe złagodzenie kursu. W wyniku kolejnych ustaw zarządzono, że za akcje sabotażowe oraz terrorystyczne grozić będzie kara śmierci, a za posiadanie broni nawet 20 lat więzienia. Policja otrzymała prawo do zatrzymania i rewidowania każdego bez podania przyczyny²⁵. Rozłam w ruchu nacjonalistycznym (powstanie ZANU i ZAPU) oraz zaostrzone prawo ustanowione przez Front Rodezyjski nie wpłynęły jednak na złagodzenie napięć wewnątrz kolonii. Wciąż dochodziło do ataków na służby porządkowe, zdarzały się także ataki bombowe. Starcia na terytorium Rodezji trwały do sierpnia 1964 r., kiedy lider Frontu Rodezyjskiego zdelegalizował ZANU i ZAPU, a w niedługim czasie zdołał ugasić niemal cały ruch wyzwoleniczy na terenie kolonii²⁶. Prezydent Tanzanii Julius Nyerere reżim wprowadzony przez Iana Smitha

¹⁸ *Ibidem*, s. 40.

¹⁹ C.P. Watts, *The Rhodesian Crisis In British and International Politics 1964–1965*, Birmingham 2006, s. 35.

²⁰ M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 92–93.

²¹ *Ibidem*, s. 96.

²² L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 37–44.

²³ M. Meredith, *op. cit.*, s. 30.

²⁴ M.J. Malinowski, *Kryzys rodezyjski*, Warszawa 1975, s. 55–57.

²⁵ „The Times”, 15 II 1963.

²⁶ M. Meredith, *op. cit.*, s. 33.

nazywał faszystowskim²⁷ i porównywał do systemu *apartheidu*, funkcjonującego w Republice Południowej Afryki (dalej: RPA), gdyż rząd rodezyjski rzeczywiście czerpał wzorce z rasistowskiego reżimu w RPA²⁸.

Władza Smitha bardzo szybko się umacniała. Zyskał on poparcie zgromadzenia naczelników i wodzów afrykańskich, tzw. *indaba*, które uznał za jedyne i oficjalne przedstawicielstwo Afrykanów. Chociaż ten rodzaj poparcia czarnej ludności nie wystarczał Wielkiej Brytanii, Smith uparcie twierdził, że jest to wyjątkowo miarodajny głos aprobaty Afrykanów dla jego rządów²⁹.

Od chwili wygrania wyborów Front Rodezyjski nie ukrywał, że zależy mu na doprowadzeniu do niepodległości Rodezji. Wielka Brytania stawiała się coraz bardziej bezradna wobec dążeń kolonii. Po uchwaleniu konstytucji rodezyjskiej w 1961 r. relacje obydwu podmiotów uległy specyficznym zmianom. Londyn, chociaż naciskał na uchwalenie konstytucji, po jej wprowadzeniu zdał sobie sprawę, że traci przez to wpływ na wewnętrzne sprawy Rodezji. Na drodze do większych i bardziej skutecznych nacisków ekonomicznych wobec kolonii stała natomiast, bardzo przychylnie nastawiona wobec Rodezji, Republika Południowej Afryki, z którą Wielką Brytanię łączyły potężne układy handlowe. Londyn nie mógł ryzykować utraty intratnych powiązań z RPA kosztem nacisków na władze rodezyjskie³⁰.

Labourzystowski rząd Harolda Wilsona po objęciu władzy w 1964 r. miał nadzieję na rozwiązanie problemu Rodezji, lecz szybko przekonał się, że nie będzie to proste. Rodezyjczycy od dłuższego czasu forsowali formułę polegającą na usankcjonowaniu przywództwa istniejącego rządu białej mniejszości przy pewnej gwarancji, że „w bliżej nieokreślonej przyszłości czarna większość zostanie dopuszczona do władzy”³¹. Ian Smith potrafił wykorzystać brak zdecydowania brytyjskich dyplomatów. W drugiej połowie 1964 r. dla Brytyjczyków stało się jasne, że Smith rzeczywiście zamierza, w niedalekiej przyszłości, ogłosić niepodległość Rodezji. Rząd Harolda Wilsona zdecydował, że należy zaprosić Smitha do Londynu, aby na miejscu przedyskutować zamiary, jakie jego partia ma wobec dalszego rozwoju Rodezji. W przypadku odmowy przybycia komunikat o postępowaniu Frontu Rodezyjskiego wobec metropolii miał być ogłoszony w rodezyjskich mediach. Smith, uważając ultimatum za niesmaczne, zignorował wezwanie do przyjazdu na Wyspy. Wobec zlekceważenia brytyjskiego rządu, 27 października 1964 r. Wilson zdecydował o wystosowaniu komunikatu w całej kolonii³². W oświadczeniu stwierdzono, że tylko Zjednoczone Królestwo może ofiarować

²⁷ J. Nyerere, *op. cit.*, s. 373.

²⁸ *Ibidem*, s. 381.

²⁹ C.P. Watts, *op. cit.*, s. 35.

³⁰ L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 43.

³¹ C.P. Watts, *op. cit.*, s. 45.

³² H. Wilson, *The Labour Government 1964–1970: Personal Record*, London 1971, s. 25.

niepodległość Rodezji i robi to wówczas, gdy zostanie spełniony warunek podstawowy, jakim jest uznanie tej niepodległości przez wszystkich mieszkańców kolonii. Ostrzeżono, że w przypadku bezprawnego ogłoszenia niepodległości Wielka Brytania uzna to za akt rebelii i zdrady państwa. Zagrożono zamrożeniem wszystkich aktywów, układów finansowych z Wielką Brytanią, a także izolacją dyplomatyczną, co automatycznie odcięłoby Rodezję od powiązań międzynarodowych³³. Mimo mocnych akcentów oświadczenie brytyjskie nie zrobiło większego wrażenia na Froncie Rodezyjskim – przynajmniej pozornie. Jak wiele lat później Smith napisał we wspomnieniach, według niego była to jedynie nieudana próba ingerencji w wewnętrzne sprawy Rodezji: „szukałem dobrego sposobu, aby przekonać [mieszkańców Rodezji – przyp. A.S.] do wsparcia UDI [*unilateral declaration of independence* – jednostronnej deklaracji niepodległości – przyp. A.S.], a brytyjscy ministrowie mieli w tym tylko pozytywny wkład”³⁴. Wbrew późniejszej opinii, w końcu 1964 r. Smith musiał zrewidować swoje plany i chociaż planował ogłosić niepodległość przed Bożym Narodzeniem, przesunął ten termin, argumentując, że niepodległość jest to proces rozciągnięty w czasie, wymagający ostrożnych posunięć³⁵. W tym miejscu warto zaznaczyć, że rząd brytyjski, mimo wyraźnych gróźb zawartych w oświadczeniu, wykluczał możliwość siłowego rozwiązania kwestii rodezyjskiej³⁶, prawdopodobnie ze względu na trudną do przewidzenia reakcję RPA.

Brytyjsko-rodezyjskie rozmowy trwały. Pod koniec stycznia 1965 r. premier Wilson przybył do Rodezji i spotkał się ze Smithem. Owocem tej i kolejnych wizyt brytyjskich dyplomatów było wypracowanie pięciu zasad, które władze rodezyjskie miały wprowadzić w życie, aby Korona mogła uznać niepodległość kolonii³⁷. Smith jednak nie uznawał potrzeby aprobaty Wielkiej Brytanii. Był pewien poparcia, jakie miał w Rodezji, dlatego też zdecydował o przyspieszonych wyborach, które wyznaczył na 7 maja 1965 r.

Smith liczył, że w wyborach Front Rodezyjski uzyska wystarczająco głosów, aby objąć 2/3 miejsc w parlamencie, co dałoby jego partii większość konstytucyjną³⁸. Nie zawiódł się – zwycięstwo Frontu Rodezyjskiego było całkowite. Jego członkowie objęli 50 na 65 miejsc w parlamencie, przy czym należy pamiętać, że pozostałe 15 były to, zgodnie z konstytucją z 1961 r., mandaty przeznaczone dla Afrykanów. Po wyborach Smith poinformował stronę brytyjską, że wszelkie

³³ L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 69.

³⁴ I. Smith, *Bitter Harvest: The Great Betrayal and the Dreadful Aftermath*, London 2001, s. 83.

³⁵ C.P. Watts, *op. cit.*, s. 41.

³⁶ *Ibidem*, s. 42.

³⁷ Zasady te mówiły o: systematycznemu wprowadzeniu władzy opartej na afrykańskiej większości, niewprowadzaniu wstecznych zmian do konstytucji, natychmiastowej poprawie politycznej sytuacji ludności afrykańskiej, zakończeniu dyskryminacji rasowej, zaakceptowaniu niepodległości Rodezji od Wielkiej Brytanii przez ogół mieszkańców Rodezji. Cf. L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 75.

³⁸ I. Smith, *op. cit.*, s. 89.

dalsze negocjacje tracą moc i nie mają znaczenia, dopóki jego rząd nie ogłosi niepodległości. Choć Wielka Brytania próbowała jeszcze interweniować, nie mogła powstrzymać Rodezji od realizacji powziętej dawno decyzji. Informacja Wilsona dla Smitha z dnia 29 października mówiąca o tym, że Londyn nie użyje siły wobec Rodezji w przypadku ogłoszenia deklaracji niepodległości, jedynie utwierdziła Smitha w słuszności obranej przez niego drogi³⁹.

UDI⁴⁰ – jednostronna deklaracja niepodległości. Reakcja brytyjska

Dnia 11 listopada 1965 r. rząd Iana Smitha ogłosił tzw. jednostronną deklarację niepodległości (ang. *unilateral declaration of independence*, UDI⁴¹). Rada Bezpieczeństwa Organizacji Narodów Zjednoczonych (dalej: ONZ) powstanie „niepodległego” państwa nazwała „nielegalną deklaracją rasistowskiej mniejszości” i nawoływała do zerwania wszelkich więzi z Rodezją⁴². Wielka Brytania zareagowała natychmiast. Jeszcze w tym samym roku zdecydowano o usunięciu Rodezji z preferencyjnego obszaru handlowego Commonwealthu, nałożono prohibicję na dostawy uzbrojenia do Rodezji, zakazano importu tytoniu i cukru do Wielkiej Brytanii, których Rodezja była ogromnym producentem, a Korona, dotąd, największym odbiorcą. Zamrożono wszystkie aktywa rodezyjskie w bankach brytyjskich⁴³. Ponadto eskadra Royal Navy została wysłana ku wybrzeżom mozambickim, w okolice portu Beira, skąd do tej pory transportowano ropę do Rodezji. Brytyjskie okręty miały uniemożliwić dostawy do zbuntowanej kolonii⁴⁴.

Vera Gowlland-Debbas wyróżnia trzy etapy rozwoju relacji między Zjednoczonym Królestwem a Rodezją po ogłoszeniu UDI. Etap pierwszy przypadał na lata 1965–1971, kiedy próbowano wypracować porozumienie, bazując na bilateralnych rozmowach z przywódcami Frontu. Lata 1976–1978 zaznaczyły się brytyjską współpracą ze Stanami Zjednoczonymi w celu międzynarodowego oddziaływania na Rodezję. Ostatni etap, rok 1979, był chwilą wielostronnych rozmów brytyjskich ze wszystkimi liderami politycznymi w Rodezji, w tym z silnym przedstawicielstwem ludności afrykańskiej⁴⁵. Nieuwzględnienie w powyższym podziale lat 1972–1975 należy wiązać z załamaniem kontaktów i niemal zupełnym brakiem relacji.

³⁹ P. Watts, *op. cit.*, s. 67.

⁴⁰ UDI – *unilateral declaration of independence* (pol. jednostronna deklaracja niepodległości). W literaturze powszechnie stosuje się skrót UDI, którym ja także będę posługiwać się w dalszej części pracy.

⁴¹ I. Smith, *op. cit.*, s. 104–106.

⁴² 12 November 1965, Resolution 216 of Security Council UN, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/217%281965%29 (dostęp: 14 XI 2015 r.).

⁴³ V. Gowlland-Debbas, *Collective Responses to Illegal Acts in International Law: United Nations Action in the Question of Southern Rhodesia*, Dordrecht 1990, s. 85–86.

⁴⁴ 9 April 1966, Resolution 221 of Security Council UN, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/221%281966%29 (dostęp: 14 XI 2015 r.).

⁴⁵ V. Gowlland-Debbas, *op. cit.*, s. 87.

Ian Smith twierdził, że jego kraj walczy o demokratyczną cywilizację chrześcijańską z komunizmem zagrażającym Afryce, zarzucając Wielkiej Brytanii brak zrozumienia problemu⁴⁶. Mimo prób odcięcia dostaw ropy do Rodezji oraz międzynarodowych sankcji narzuconych w 1966 r. przez ONZ⁴⁷ pozycja Frontu Rodezyjskiego była niezachwiana⁴⁸. Smith zadbał o gospodarcze powiązania swego kraju jeszcze przed ogłoszeniem UDI⁴⁹. Po listopadzie 1965 r. kluczowymi odbiorcami rodezyjskich towarów i surowców stały się Republika Federalna Niemiec i Japonia. Mniejszymi partnerami handlowymi były Holandia, Belgia, Francja i Włochy. Szwajcarskie banki prowadziły rodezyjskie rozliczenia finansowe, a aktywa przepływały w dużej mierze przez spółki zarejestrowane w Lichtensteinie. Towary wychodziły z Rodezji przez południowoafrykańskie porty, a następnie trafiały na rynki całego świata. Zaopatrzenie w ropę naftową zapewniał Iran⁵⁰.

Wkrótce, bo już w 1966 r., Wielka Brytania miała zamiar wycofać się z niektórych sankcji⁵¹, wierząc, że Rodezja szybko powróci skruszona pod zwierzchnictwo metropolii, lecz Smith dał do zrozumienia, że nie widzi żadnego powodu, aby na nowo zawierać porozumienie z Londynem⁵². W latach 1966–1968 Wilson spotkał się ze Smithem dwukrotnie. Pierwszy raz w grudniu 1966 r. na pokładzie statku „Tiger” u wybrzeży Gibraltaru, a drugi raz na pokładzie „Fearless” w październiku 1968 r. Wilson dodał wówczas do ustanowionych wcześniej pięciu warunków uznania niepodległości Rodezji kolejny punkt mówiący o tym, że na terytorium Rodezji żadne represje nie będą stosowane zarówno wobec „większości”, jak i wobec „mniejszości”, co załagodziło nieco brzmienie wcześniejszych warunków mówiących głównie o prawach Afrykanów⁵³, lecz nie zmieniło postawy Smitha.

Premier cieszył się w Rodezji niesłabnącym poparciem białej części społeczeństwa. To skłoniło go do pogłębienia przemian w kraju. W czerwcu 1969 r. odbyło się referendum, podczas którego ludność (tzn. biali mieszkańcy) odpowiadała na dwa pytania: chęci zerwania wszystkich powiązań z Wielką Brytanią oraz zgody

⁴⁶ „The Times”, 13 I 1966.

⁴⁷ 16 December 1966, Resolution 232 of Security Council UN, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/232%281966%29 (dostęp: 14 XI 2015 r.).

⁴⁸ M.J. Malinowski, *Kryzys...*, s. 98–100.

⁴⁹ Rodezja już w połowie 1965 r. była przygotowana na ewentualne odcięcie powiązań dyplomatycznych i handlowych z Wielką Brytanią. Przedstawicielstwa rodezyjskie znajdowały się już wówczas w stolicy Portugalii, Lizbonie (Portugalia miała swoje kolonie w Afryce, tj. Angolę i Mozambik, które także udzielały pomocy Rodezji) oraz w Pretorii, stolicy RPA. *Cf.* P. Watts, *op. cit.*, s. 59.

⁵⁰ R. Rinehart, *Zimbabwe: a country study: Historical Setting*, ed. H. Nelson, Washington 1983, s. 49; 14 February 1977, The Secretary of State Washington, Memorandum for The President, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB391/docs/1977.02.14%20Vance%20Memo%20for%20Carter.pdf> (dostęp 14 XI 2015 r.).

⁵¹ M.J. Malinowski, *Kryzys...*, s. 104.

⁵² L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 117.

⁵³ R. Rinehart, *op. cit.*, s. 46.

wprowadzenia ustroju republikańskiego. Wyniki okazały się korzystne dla władz. Społeczeństwo opowiedziało się za odcięciem od Korony oraz republiką.

Kolejnym krokiem władz Rodezji było opracowanie nowej konstytucji, adekwatnej do przyszłego ustroju. Szukając modelu dla stworzenia tego typu aktu, oparto się na konstytucji RPA, czyniąc tym samym rodezyjską konstytucję bazującą na zasadach segregacji rasowej, gdzie wszystkie prywatne i publiczne relacje zostały podporządkowane czynnikowi „rasy”⁵⁴.

W nocy z 2 na 3 marca 1970 r. ogłoszono przekształcenie kraju w republikę oraz zerwanie ostatnich zależności z Wielką Brytanią. Żadne państwo, łącznie z sojusznikami – RPA i Portugalią – nie uznało tej deklaracji⁵⁵. Wydarzenie to nastąpiło mimo międzynarodowego sprzeciwu, kiedy zarzucono nielegalność przeprowadzonemu wcześniej referendum w sprawie zmiany ustroju⁵⁶.

W roku 1970 wybory w Rodezji, ogłoszonej już republiką, wygrał ponownie Front Rodezyjski. Niemal w tym samym czasie wybory odbywały się również w Wielkiej Brytanii. Zwycięsko wyszła z nich Partia Konserwatywna, a premierem został Edward Heath. Nowy rząd rozpoczął sekretne rozmowy z władzami Rodezji, nie informując o ich przebiegu opinii publicznej przez blisko rok. W listopadzie 1971 r. minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Alec Douglas-Home zaproponował porozumienie, które zadowoliłoby obie strony⁵⁷. Porozumienie opierać się miało na wcześniejszych, tzw. pięciu zasadach. Wielka Brytania miała zaakceptować uchwaloną w 1969 r. konstytucję Rodezji, w zamian Rodezja miała zobowiązać się do jak najszybszego nadania praw politycznych czarnym mieszkańcom oraz zakończenia polityki segregacji rasowej⁵⁸.

Dnia 24 listopada 1971 r. w Salisbury doszło do podpisania porozumienia konstytucyjnego między rządami Wielkiej Brytanii i Rodezji⁵⁹. Układ ten zdecydowanie potępiły wszystkie organizacje niepodległościowe Rodezji. Zdawano sobie sprawę, że porozumienie brytyjsko-rodezyjskie *de facto* sankcjonuje władzę białej mniejszości na tym terytorium. Konstytucja dawała prerogatywy do dalszego zwalczania ruchów wyzwolńczych. W Rodezji odbywały się liczne protesty przeciw układowi z Salisbury. Wiele z nich inspirowanych było przez nowo powstałą partię – Afrykański Kongres Narodowy (African National Council, dalej: ANC) na czele z biskupem Ablem Muzorewą⁶⁰.

Mimo zaleceń Londynu, aby przeprowadzić referendum w sprawie przyjęcia porozumienia przez mieszkańców Rodezji, Salisbury odmówiło. Wielka Brytania postanowiła zatem samodzielnie zbadać nastroje w Rodezji, wysyłając na

⁵⁴ *Ibidem*, s. 47.

⁵⁵ „The Times”, 4 III 1970.

⁵⁶ M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 140.

⁵⁷ R. Rinehart, *op. cit.*, s. 52.

⁵⁸ L.W. Bowman, *op. cit.*, s. 127.

⁵⁹ „The Times”, 26 XI 1971.

⁶⁰ M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 157–158.

miejsce wieloosobową komisję, której przewodził Lord Pearce. Biali mieszkańcy Rodezji niemal jednogłośnie akceptowali porozumienie. Zupełnie innego zdania byli Afrykanie⁶¹, których opinii rząd rodezyjski się obawiał i robił wszystko, aby utrudnić komisji dotarcie do szerokiego grona czarnej ludności. Lord Pearce w raporcie końcowym zanotował, że mimo przyjęcia porozumienia nie ma możliwości na pokojowe współistnienie w Rodezji, gdyż zbyt wielu Afrykanów jest mu przeciwnym; wobec tego Wielka Brytania powinna w dalszym ciągu domagać się od rządu w Salisbury rozwiązania, które zadowolą ogół mieszkańców⁶². Porozumienie w żaden sposób nie wpłynęło korzystnie na rozwój sytuacji w samozwańczej republice.

Afrykańska droga do wolności

Od momentu ogłoszenia UDI Rodezja mogła liczyć na realne wsparcie niewielu państw. Trwałymi sojusznikami rządu Iana Smitha były Portugalia i jej kolonie: Angola, Mozambik oraz Republika Południowej Afryki. Mimo sympatii do białego rodezyjskiego reżimu, u progu lat siedemdziesiątych pomoc płynąca z tych krajów uległa jednak zmniejszeniu. RPA sama przeżywała problemy, była izolowana na arenie międzynarodowej z powodu utrzymywania systemu segregacji rasowej na swoim terytorium oraz okupacji obszaru Namibii. Portugalia natomiast zmierzała ku demokratycznym zmianom, które kulminacyjny moment osiągnęły w roku 1974 podczas tzw. rewolucji goździków, kiedy obalono reżim Marcelo Caetano. Zmiany w metropolii umożliwiły wyzwolenie kolonii. W 1975 r. Angola i Mozambik stały się niepodległymi państwami. Co gorsza, z punktu widzenia rządu Smitha do wypracowania wewnętrznego porozumienia w Rodezji zaczął nawoływać nawet rząd południowoafrykański, gdyż wydarzenia u północnego sąsiada wpływały destabilizująco również na sytuację w RPA⁶³. Wydarzenia te drastycznie zmieniły pozycję Rodezji. Dla Frontu Rodezyjskiego problemem stało się również to, że nowo powstałe afrykańskie państwa zaczęły czynnie popierać organizacje wyzwolenicze z Rodezji, udostępniając im swoje terytoria do formowania oddziałów partyzanckich i wspierając je finansowo⁶⁴.

⁶¹ Mając do wyboru porozumienie, które sankcjonowało rasistowski reżim, a walkę zbrojną, większość Afrykanów opowiadała się za rozwiązaniem siłowym, nie widząc innej możliwości odmiany swego losu. Cf. J. Ryan, *Principled failure: British policy toward Rhodesia, 1971–72*, „The History Review” 2004, <http://archive.is/7li1> (dostęp: 14 XI 2015 r.).

⁶² L. W. Bowman, *op. cit.*, s. 128.

⁶³ R. Rinehart, *op. cit.*, s. 59.

⁶⁴ Należy pamiętać, że regularnie od 1965 r. w Rodezji toczyła się wojna domowa między wojskami strony rządowej a partyzanckimi organizacjami ZAPU i ZANU, które poparcie dyplomatyczne i finansowe otrzymywały m.in. z USA, ZSRR, Wielkiej Brytanii, krajów skandynawskich, Chin, Angoli, Botswany, Mozambiku, Tanzanii, Zambii. Ze względu na bliskość geograficzną po 1975 r. szczególna pomoc dla ZANU i (głównie) ZAPU płynęła z Angoli i Mozambiku, gdzie funkcjonowały rządy socjalistyczne, będące w bliskich relacjach i otrzymujące pomoc finansową i militarną z ZSRR. Więcej o zimbabweńskiej wojnie o niepodległość m.in. w: P. Abbott, *Modern African*

Stojąc naprzeciw tym problemom, Smith zmuszony był szukać rozwiązania wewnątrz swego kraju. Pierwszym krokiem miało być porozumienie z partią biskupa Muzorewy, ANC, jako jedyną dość silną i legalną wówczas partią Afrykanów⁶⁵. Pierwsze rozmowy odbyły się latem 1973 r. Pod koniec roku zdawało się, że porozumienie zostanie osiągnięte. Po raz pierwszy wystąpiono także z postulatem, aby do rozmów dopuścić władze ZANU i ZAPU⁶⁶. Do uzgodnionego spotkania między wszystkimi stronami doszło w grudniu 1974 r. w Lusace, stolicy Zambii, lecz nie wypracowano żadnego kompromisu, gdyż Smith nie zgodził się na powołanie rządu złożonego z czarnych mieszkańców Rodezji i wycofał się z rozmów. Odpowiedzią organizacji niepodległościowych było wzmożenie walki zbrojnej⁶⁷. Już 11 grudnia Smith wystąpił z propozycją natychmiastowego zawieszenia działań wojennych i rozpoczęcia konferencji konstytucyjnej. Obiecał także zwolnić wszystkich więzionych członków ruchów wyzwolenczych, lecz 10 stycznia 1975 r. akcję wypuszczania więźniów zatrzymano, a wojska rządowe rozpoczęły operacje przeciwko partyzantom⁶⁸.

W tym samym czasie rząd Wielkiej Brytanii prowadził rozmowy z kilkoma państwami afrykańskimi, rządem w Salisbury oraz przywódcami ruchu wyzwolenczego na temat zwołania wspólnej, rozstrzygającej konferencji. Do spotkania doszło 28 października 1976 r. w Genewie. Z afrykańskiej strony wzięli w nim udział: Robert Mugabe, Joshua Nkomo, Abel Muzorewa i Ndabingi Sithole; przybył również Ian Smith na czele delegacji rodezyjskiej. Jako obserwatorzy obecni było przedstawiciele Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Rozmowy nie przyniosły rozwiązania. Stanowisko rządu białej mniejszości było nieprzejednane.

Wars: Rhodesia, 1965–80, Oxford 1986; D. Dabengwa, N. Bhebe, *Soldiers in Zimbabwe's Liberation War*, Harare 1995; T. Dobosiewicz, T. Łętocha, M.J. Malinowski, *Rola armii w Afryce*, Warszawa 1970; M.J. Malinowski, *Cień Marsa nad Czarnym Lądem*, Warszawa 1986; idem, *Zimbabwe u wrót niepodległości*, Warszawa 1980; D. Martin, J. Phyllis, *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London 1981; M. Meredith, *Mugabe: Power, Plunder and the Struggle for Zimbabwe*, New York 2007; R. Mugabe, *Our war of Liberation: Speeches, Articles, Interviews 1976–1979*, Gweru 1983.

⁶⁵ A. Wilkinson, *Insurgency in Rhodesia 1957–1973: An Account and Assessment*, London 1973, s. 14–15.

⁶⁶ M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 164–167.

⁶⁷ W spotkaniu wzięli udział prezydenci Zambii – Kenneth Kaunda, Tanzanii – Julius Nyerere i Botswany – Seretse Khama oraz najwyższe władze partii: ZANU – Ndababingi Sithole, ZAPU – Joshua Nkomo i ANC – Abel Muzorewa oraz przedstawiciel rządu z Salisbury – O'Donnell. W związku z wycofaniem się z rozmów przez rząd Smitha członkowie ruchu wyzwolenczego zdecydowali o wspólnym froncie w celu walki zbrojnej o pełne wyzwolenie Rodezji. Dnia 8 grudnia w Lusace władze ZANU, ZAPU, FROLIZI i ANC podpisały porozumienie; przywódcą frontu wybrano Muzorewę. Dla Smitha był to potężny problem, gdyż do tej pory walczył z oddziałami partyzanckimi, nie zaś ze zjednoczonymi, skoordynowanymi siłami. Cf. M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 171.

⁶⁸ M. Meredith, *Mugabe...*, s. 37.

Po porzuceniu rozmów w Genewie Londyn i Waszyngton wypracowały wspólną propozycję. Do Rodezji przybył brytyjski minister spraw zagranicznych David Owen oraz amerykański stały obserwator przy ONZ Andrew Young. Ich zadanie polegało na wypracowaniu na miejscu trwałego rozwiązania problemu przez stworzenie odpowiednich rozwiązań konstytucyjnych, ukształtowaniu rządu większościowego złożonego z Afrykanów i przygotowaniu Rodezji na ogłoszenie niepodległości. Smith odrzucił jednak anglo-amerykańskie propozycje, nazywając je „szaloną próbą dopuszczenia do władzy rusofilskich terrorystów”⁶⁹. Mimo to rodezyjski premier zaczął dążyć do osiągnięcia stabilizacji w kraju, lansując formułę „rozwiązania wewnętrznego”, bez udziału państw zachodnich⁷⁰. Porozumienie zamierzał osiągnąć podczas rozmów z Muzorewą i Sithole. Mugabe i Nkomo potępił umowę między rządem a tylko jedną partią afrykańską. Podczas spotkania w Dar es Salaam, stolicy Tanzanii, zdołali przekonać do swojego zdania przedstawicieli amerykańskich i brytyjskich⁷¹.

Tymczasem w Rodezji siły partyzanckie kontrolowały coraz większy obszar kraju. Działania toczyły się już na przedmieściach Salisbury i Bulawayo. Rząd Smitha, zmuszony do coraz większych wydatków na wojsko, nie radził sobie z pogarszającą się sytuacją gospodarczą. Ludność Rodezji była zmęczona przeciągającą się wojną⁷².

W drugiej połowie kwietnia 1979 r. odbyły się wybory parlamentarne. W rozumieniu Frontu Rodezyjskiego było to zwieńczenie starań w osiągnięciu wewnętrznej zgody. Zwycięstwo odniosła partia Muzorewy UANC (ang. United African National Council⁷³, dalej: UANC), zdobywając 67% głosów; partia Sithole – ANC otrzymała 17% mandatów. Front Rodezyjski uzyskał zagwarantowane dla białych, 28 mandatów i pięć tek ministerialnych⁷⁴. Na czele rządu państwa Zimbabwe – Rodezji stanął Abel Muzorewa, natomiast prezydentem został Josiah Gumede. Zarówno Mugabe, jak i Nkomo nie uznali tych wyborów i nawoływali do ich

⁶⁹ R. Rinehart, *op. cit.*, s. 63.

⁷⁰ M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 194.

⁷¹ Pierwsze spotkanie między stroną rządową a partią Muzorewy odbyło się w grudniu 1977 r. Do podpisania porozumienia wewnętrznego doszło 3 III 1978 r. w Salisbury. Gwarantowało ono m.in. powołanie nowego, 100-osobowego parlamentu, w którym 72 miejsca będą zajmować Afrykanie, powołanie rządu tymczasowego, ogłoszenie utworzenia rządów większości afrykańskiej oraz niepodległości 31 XII 1978 r. Porozumienie wewnętrzne nie spełniło pokładanych w nim nadziei. Biskup Muzorewa, mimo chęci przeprowadzenia rzeczywistych reform, nie mógł niczego osiągnąć wobec sztywnej postawy władz. Cf. M.J. Malinowski, *Zimbabwe...*, s. 196.

⁷² Kluczowym wydarzeniem mającym wpływ na konieczność zakończenia działań wojennych na terytorium Rodezji było zestrzelenie pasażerskiego samolotu przez bojówki partii ZAPU. W katastrofie zginęło 56 osób, *The Hunyani Disaster*, http://home.iprimus.com.au/rob_rickards/viscounts/hunyani.htm (dostęp: 15 XI 2015 r.).

⁷³ UANC wykształciła się z dotychczasowej partii Muzorewy, ANC. Partię ANC „przejął” Sithole.

⁷⁴ T. Pasierbiński, *Czarna maska*. „Polityka” 1979, nr 24, s. 13.

bojkotu. Mugabe oświadczył, że jego ludzie nie zamierzają przerywać walki tylko dlatego, że „przy władzy jest czarne popychadło”⁷⁵.

Nowy rząd Wielkiej Brytanii na czele z Margaret Thatcher również nie uznał wyborów w samozwańczym Zimbabwe – Rodezji. Podczas konferencji Brytyjskiej Wspólnoty Narodów w Lusace w sierpniu 1979 r. Thatcher zagwarantowała nie uznawać rządu Muzorewy do czasu nowych wyborów, zmiany konstytucji oraz wycofania się Smitha z życia politycznego⁷⁶. Dzięki brytyjskim staraniom już 10 września doszło do spotkania w Lancaster House w Londynie⁷⁷. Przybyli nań przywódcy Frontu Patriotycznego: Mugabe i Nkomo oraz władze Zimbabwe – Rodezji: Muzorewa, Smith i Sithole. Strona brytyjska reprezentowana była przez ministra spraw zagranicznych Lorda Carringtona⁷⁸. Dnia 22 października przyjęto ustalenia co do treści konstytucji Zimbabwe, a 13 listopada brytyjski parlament przyjął projekt, który przewidywał przywrócenie Rodezji statusu kolonii w okresie przejściowym, między zawieszeniem broni a wyborami i ustanowieniem nowych władz. Ostateczne porozumienie przewidywało ustanowienie demokratycznej formy rządów i 100-osobowego parlamentu, w którym 20 miejsc miało należeć do białych. Ponadto wprowadzono, trwający 10 tygodni, okres przejściowy, podczas którego cała władza wykonawcza i ustawodawcza miała należeć do brytyjskiego gubernatora, który miał także przeprowadzić wybory⁷⁹. Dnia 6 grudnia 1979 r. parlament brytyjski przegłosował formułę, która mówiła, że „Rodezja Południowa stanie się niepodległą Republiką pod nazwą Zimbabwe”⁸⁰.

Gubernatorem Rodezji został Lord Soames. Jego pierwszą decyzją była legalizacja wszystkich nielegalnych dotąd partii, w tym ZANU i ZAPU. Do czasu wyborów przywrócono Rodezji status kolonii. Jednocześnie zwolniono kraj ze wszystkich dotychczasowych sankcji nałożonych przez Wielką Brytanię i ONZ⁸¹. Pierwsze w pełni wolne i demokratyczne wybory zostały wyznaczone w dniach 27–29 lutego 1980 r. Zwycięstwo odniosła partia ZANU Roberta Mugabego,

⁷⁵ I d e m, *Czarny premier*, „Polityka” 1979, nr 19, s. 13.

⁷⁶ J. D a v i d o w, *Dealing with international crises: lessons from Zimbabwe*, Muscatine 1983, s. 9.

⁷⁷ December 1979, From Embassy London to Secretary of State Washington District, Subject: Mrs Thatcher’s forthcoming visit, http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/1-FY2013/F-2011-01527/DOC_0C17669740/C17669740.pdf (dostęp: 25 II 2014 r.).

⁷⁸ Podczas konferencji w Londynie zarówno Mugabe, jak i Nkomo naciskali na zagwarantowanie im władzy, m.in. przez przekazanie nadzoru wojskowego podczas okresu przejściowego, do czasu wyborów w kraju. Wobec brytyjskiego sprzeciwu obydwaj wycofali się z rozmów. Powrócili doń ze względu na naciski Tanzanii, Zambii, Botswany. Cf. R. R i n e h a r t, *op. cit.*, s. 67.

⁷⁹ Podczas spotkania w Lancaster House doszło do rozmowy między ambasadorem amerykańskim w Londynie i J. Nkomo. Nkomo prosił rząd amerykański o silniejsze wsparcie dla sprawy partii ZAPU. Cf. November 1979, From Embassy London to Secretary of State, Washington District, Subject: London Conference-Meeting with Nkomo, http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/1-FY2013/F-2011-01527/DOC_0C17669735/C17669735.pdf (dostęp: 27 II 2014 r.).

⁸⁰ R. R i n e h a r t, *op. cit.*, s. 68.

⁸¹ *Ibidem*.

uzyskując 57 na 100 mandatów. Partia Nkomo otrzymała 20 mandatów, natomiast ugrupowanie Muzorewy jedynie trzy mandaty.

Dnia 18 kwietnia 1980 r. Rodezja została oficjalnie proklamowana Republiką Zimbabwe⁸², a brytyjska flaga ostatni raz powiewała nad Salisbury, którego nazwę dwa lata później zmieniono na Harare.

Zakończenie

Brytyjsko-rodezyjskie zmagania dyplomatyczne w latach 1961–1979 były dynamicznym procesem, mającym niebagatelny wpływ na losy przyszłego, niepodległego państwa pod rządami Afrykanów. Analiza tych wydarzeń, unikatowych w skali kontynentu, pozwala spojrzeć z innej perspektywy na wojnę o niepodległość Zimbabwe. W przeciwieństwie do innych obszarów (nie tylko kolonii brytyjskich) ZANU i ZAPU dążyły do wyzwolenia kraju spod władzy białych, będących jednak rodowitymi (często od kilku pokoleń) mieszkańcami Rodezji. W tym przypadku Afrykanie nie występowali przeciwko metropolii, jak miało to miejsce zazwyczaj, ale często przeciwko własnym sąsiadom, dla których ojczyzną była Rodezja i którzy walczyli o jej zatrzymanie⁸³.

W tym świetle szczególnie znaczenie miała postawa Wielkiej Brytanii – decydując się na stracie z rodezyjskim rządem, umacniała organizacje wywoleńcze, takie jak ZANU czy ZAPU, których nie uważała za kandydatów idealnych do przejścia władzy w Rodezji (szczególnie obawiano się powiązań tych partii z ZSRR). Jednak nie protestując przeciwko działaniom Iana Smitha, skazywała się na dyplomatyczną porażkę i utratę wizerunku na arenie międzynarodowej. W sytuacji, w jakiej znalazł się brytyjski rząd w połowie lat sześćdziesiątych, każda decyzja wydawała się zła. Rozwiązanie problemu rodezyjskiego przyniosły wydarzenia na południu Afryki w latach siedemdziesiątych, czyli niepodległość kolejnych kolonii (Angola, Mozambik), trudna sytuacja RPA oraz zmęczenie Rodezji przeciągającym się konfliktem dyplomatycznym i zbrojnym.

Powstanie Republiki Zimbabwe spowodowało wycofanie Smitha z życia publicznego, a Wielką Brytanię napełniło obawami o nowy rząd, sprzyjający rzekomu komunistom. Robert Mugabe okazał się jednak nadzwyczaj prozachodni, co Londyn (i Waszyngton⁸⁴) przywitał z niekrywaną ulgą⁸⁵.

⁸² J. Davidow, *op. cit.*, s. 12.

⁸³ Tożsama sytuacja nastąpiła w RPA.

⁸⁴ 19 February 1980, From Secretary of State Washington District to Embassy London; Subject: Issues and mood for Carrington meeting, http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/1-FY2013/F201101527/DOC_0C17669751/C17669751.pdf (dostęp: 25 I 2016 r.).

⁸⁵ Sytuacja zmieniła się już kilka lat później, kiedy porozumienie Zimbabwe i ZSRR stało się faktem. Londyn utrzymywał jednak z Harare dobre relacje aż do początku lat dwutysięcznych, kiedy działania rządu Mugabego (rugowanie z ziemi białych farmerów, represje wobec opozycji) spowodowały protesty na arenie międzynarodowej i nałożenie sankcji na Zimbabwe. Więcej o polityce zagranicznej Roberta Mugabego *cf.* A. Szczepańska, *Rząd Roberta Mugabe wobec polityki*

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

- 12 November 1965, Resolution 216 of Security Council UN, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/217%281965%29 (dostęp: 14 XI 2015 r.).
- 9 April 1966, Resolution 221 of Security Council UN, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/221%281966%29 (dostęp: 14 XI 2015 r.).
- 16 December 1966, Resolution 232 of Security Council UN, http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/232%281966%29 (dostęp: 14 XI 2015 r.).
- 14 February 1977, The Secretary of State Washington, Memorandum for The President, <http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB391/docs/1977.02.14%20Vance%20Memo%20for%20Carter.pdf> (dostęp: 14 XI 2015 r.).
- November 1979, From Embassy London to Secretary of State, Washington District, Subject: London Conference – Meeting with Nkomo, http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/1-FY2013/F-2011-01527/DOC_0C17669735/C17669735.pdf (dostęp: 27 II 2014 r.).
- December 1979, From Embassy London to Secretary of State Washington District, Subject: Mrs Thatcher's forthcoming visit, http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/1-FY2013/F-2011-01527/DOC_0C17669740/C17669740.pdf (dostęp: 25 II 2014 r.).
- 19 February 1980, From Secretary of State Washington District to Embassy London; Subject: Issues and mood for Carrington meeting, http://foia.state.gov/searchapp/DOCUMENTS/1-FY2013/F201101527/DOC_0C17669751/C17669751.pdf (dostęp: 25 I 2016 r.).

ŹRÓDŁA DRUKOWANE

- Southern Rhodesia 1890–1950. A Record of Sixty Years Progress*, <https://archive.org/stream/SouthernRhodesia18901950ARecordOfSixtyYearsProgress/SR9050#page/n45/mode/2up> (dostęp: 14 XI 2015 r.).
- The Golden Jubilee of Parliament 1924–1974. Fifty Years of Parliamentary Government in Rhodesia*, <http://www.rhodesia.me.uk/Parliament.htm> (dostęp: 14 XI 2015 r.).

PRASA

- „The Times”, 15 II 1963.
- „The Times”, 13 I 1966.
- „The Times”, 4 III 1970.
- „The Times”, 26 XI 1971.

OPRACOWANIA

- Abbott P., *Modern African Wars: Rhodesia, 1965–80*, Oxford 1986.
- Baden-Powell R., *The Matabele Campaign, 1896: Being a Narrative of the Campaign in Suppressing the Native Rising in Matabeleland and Mashonaland*, London 1900.
- Bidwell G., *Król Diamentów – Cecil Rhodes*, Katowice 1979.
- Bowman L.W., *Politics in Rhodesia. White Power in an African State*, Cambridge 1973.
- Brown R., *The Zambesian Past: Studies in Central African History*, Manchester 1966.

Stanów Zjednoczonych na południu Afryki (1980–1987), „Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Historica 95, 2015, s. 199–208.

- Dabengwa D., Bhebe N., *Soldiers in Zimbabwe's Liberation War*, Harare 1995.
- Davidow J., *Dealing with international crises: lessons from Zimbabwe*, Muscatine 1983.
- Dobosiewicz T., Łętocha T., Malinowski M.J., *Rola armii w Afryce*, Warszawa 1970.
- Gowlland-Debbas V., *Collective Responses to Illegal Acts in International Law: United Nations Action in the Question of Southern Rhodesia*, Dordrecht 1990.
- Hensman H., *A History of Rhodesia: Compiled from Official Sources*, Edinburgh–London 1900.
- Kahler M., *Decolonization in Britain and France. The Domestic Consequences of International Relations*, Princeton 1984.
- Malinowski M.J., *Cień Marsa nad Czarnym Łądem*, Warszawa 1986.
- Malinowski M.J., *Kryzys rodezyjski*, Warszawa 1975.
- Malinowski M.J., *Zimbabwe u wrót niepodległości*, Warszawa 1980.
- Marshall H., *The Making of Rhodesia*, London 1926.
- Martin D., Phyllis J., *The Struggle for Zimbabwe. The Chimurenga War*, London 1981.
- Meredith M., *Mugabe: Power, Plunder and the Struggle for Zimbabwe*, New York 2007.
- Mugabe R., *Our war of Liberation: Speeches, Articles, Interviews 1976–1979*, Gweru 1983.
- Nyerere J., *Rhodesia in the context of Southern Africa*, „Foreign Affairs”, 1 IV 1965, s. 375.
- Orleans M., *Encyclopedia of World Biography*, vol. XI, Detroit 1998.
- Pasierbiński T., *Czarna maska*, „Polityka” 1979, nr 24, s. 13.
- Pasierbiński T., *Czarny premier*, „Polityka” 1979, nr 19, s. 13.
- Ranger T., *Revolt in Southern Rhodesia, 1896–97: a study in African resistance*, London 1967.
- Roberts A., *Government Publications relating to Southern Rhodesia, 1890–1963 and to the Federation of Rhodesia and Nyasaland, 1953–1966*, Wakefield 1983.
- Rinehart R., *Zimbabwe: a country study: Historical Setting*, ed. H. Nelson, Washington 1983.
- Ryan J., *Principled failure: British policy toward Rhodesia, 1971–72*, „The History Review” 2004, <http://archive.is/7liI> (dostęp: 14 XI 2015 r.).
- Smith I., *Bitter Harvest: The Great Betrayal and the Dreadful Aftermath*, London 2001.
- Szczepańska A., *Rząd Roberta Mugabe wobec polityki Stanów Zjednoczonych na południu Afryki (1980–1987)*, „Acta Universitatis Lodzianensis”, Folia Historica 95, 2015, s. 199–208.
- Watts C.P., *The Rhodesian Crisis In British and International Politics 1964–1965*, Birmingham 2006.
- Wilkinson A., *Insurgency in Rhodesia 1957–1973: An Account and Assessment*, London 1973.
- Wilson H., *The Labour Government 1964–1970: Personal Record*, London 1971.

ANNA SZCZEPAŃSKA

Southern Rhodesia – the lost jewel on the British colonial map Rhodesian-British relations in 1961–1979. The outline of the problem

The article refers about relations between Southern Rhodesia and United Kingdom in 1961–1979. Southern Rhodesia was the British colony but it had its own government. After Second World War Rhodesia have been demanding extension of its sovereignty. It was fulfilled in 1961 when the constitution was established. The ruling party Rhodesian Front found constitution as

insufficient and in 1965 they proclaimed Unilateral Declaration of Independence (known as UDI) what increased tensions between Salisbury and London. Long-lasting negotiations with British governments, unwilling attitude of neighbor countries and independence war (known as Bush War with participating of guerilla forces of ZANU and ZAPU) was reasons of the beginning of the serious talks. The time of changes has come to Rhodesia. The prime minister Ian Smith had to withdraw from political life. In 1980 Rhodesia as Zimbabwe proclaimed independence and first prime minister of the „African” government became Robert Mugabe, ruling his country to this day.

Keywords: Rhodesia, United Kingdom, international relations, Rhodesian crisis, Unilateral Declaration of Independence.